

Vándortanítóból néprajzkutató

A 85 éves dr. Eperjessy Ernő köszöntése

Dr. Eperjessy Ernő Almamelléken (Sasrét) született, 1929-ben. 1943-1946 között az újvidéki Tanítóképző hallgatója volt. 1948-ban a pécsi Püspöki Tanítóképző Intézetben szerzett tanítói oklevelet, 1964-ben az ELTE irodalom-történelem-néprajz szakán diplomát. 1971-ben egyetemi bölcsészdoktorrá avatták. 1948-tól 1964-ig Órtilos-Szentmihályhegyen (Somogy megye) tanyasi tanítóként dolgozott. 1968-ban a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége munkatársa lett Budapesten. 1972-1993 között az Oktatási és Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának főtanácsosa volt. 1996 óta nyugdíjas.

Néprajzi munkái: A nemzetiségi (kisebbségi) kérdés a Kárpát-medencében; Uradalmi cselédek történelmi sorsa és néprajza Magyarországon a XX. század első felében; Magyar és magyarországi nemzetiségek (német, szerb, horvát, szlovén, cigány) néprajza, hagyományos kultúrája (különös tekintettel a néphitre, népmesére, népszokásra).

Hét nemzetközi nemzetiségkutató néprajzi konferencia és számos regionális nemzetiségi, néprajzi szimpózium szervezője. Nevéhez fűződnek a „Puszták népe a Zselicben”, a „Regionális cselédszótár”, „Az égig érő almafa”, az „Órtilos hiedelmek és mondák” megjelentetése. Hat önálló néprajzi tanulmánykötet s több mint száz tudományos tanulmány és cikk szerzője. 1999-ben Pro Ethnographia Minoritatum díjjal, 2001-ben Kisebbségekért Díjjal, 2005-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjével, 2013-ban Somogy Polgáraiért díjjal tüntették ki. 2009-ben Órtilos Község Díszpolgárává választották, 2012-ben a Magyar Kultúra Lovagjává avatták.

Születésnapján pályatársai, tanítványai és barátai a Néprajzi Múzeumban köszöntötték. Munkatársunk is itt beszélgetett vele.

– Milyen érzés fogta el, amikor meglátta ezt a sok ismerőst, aki mind a születésnapját jött köszönteni?

– Erre igazán nem számítottam. Azt hittem, hogy csak a szűkebb baráti köröm jön el, ugyanis tagja vagyok a Néprajzi Társaság Pálinka Körének. Csodálkoztam is, hogy a Múzeumba hívnak, hiszen nálam, otthon szoktunk összejönni. A kör „ülésezése” inkább csak egy nagy játék, mivel ilyenkor a munka után, baráti körben, pálinka mellett, kártyázás helyett folytatódik a szakmai vita. Amikor megláttam és tudatosult bennem, hogy kik vannak a teremben, s kiderült, hogy a fellépők milyen műsorral készültek, földbe gyökerezett a lábam. És az a sok ünnepi köszöntő, na meg a barátaim Órtilosból! Elámultam. Igazán jó érzés fogott el, hogy ilyen sokan eljöttek. Úgy éreztem, ezért érdemes volt élni. No persze volt más érték is az életemben, de most már ez is hozzá tartozik.

– Maradjunk még a gyökereknél!

– Szüleim az almamelléki uradalmi kastélyban cselédeskedtek. Almamellék, Sasrét 1929-ben, amikor születtem még Somogyban volt. Húsz évvel később, a megyehatárok kiigazításakor 1949-ben csatolták csak Baranyához. Így aztán nem is tudom, somogyinak, vagy baranyainak mondjam-e magam. Tulajdonképpen kettős életem volt, de a gyökereim szerint a Somogyiak Baráti Körének vagyok a tagja. Ugyanakkor Szigetváron fejeztem be a polgári iskolát, s Pécsen tanultam tovább. Amikor 1948-ban a Püspöki Tanítóképző Intézetben végeztem, akkor ősszel anyagi gondok miatt nem tudtam főiskolára menni, így állást kerestem. Oda kerültem, ahova senki nem akart menni, mert nem volt se iskola, se lakás. Órtilostól négy kilométerre kezdődik Szent-

Az ünnepelt

Bajtai László felvételei

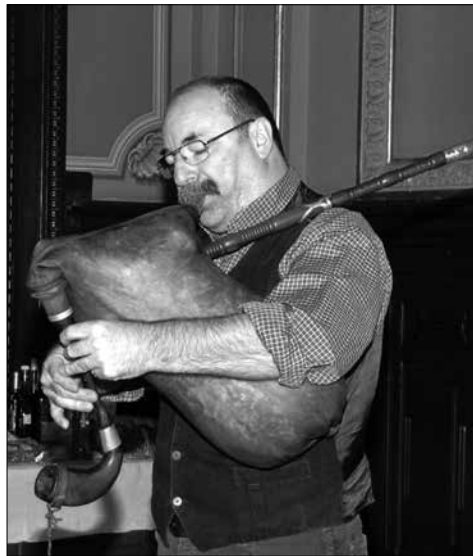
mihályhegy (Legradska gora), oda kerültem. Befogadott a helyi kántor. Nagyon is emlékszem, egész éjjel esett az eső. Megfogadtam, hogy én reggel eltűnök innét, gyerek van ugyan vagy száz, de se terem, se kréta, se pad. Akkor tudtam meg a valóságban, hogy mit is jelent a vándortanító, mert félévente kellett volna cserélni, s mindig egy másik parasztház első vagy kiadó szobájában berendezkedni. Ez a helyzet tarthatatlan volt. A tanulók száma nőtt, száznál is több lett, de csak 1951-ben építettek iskolát. Akkorra én úgy megszerettem az ott élő embereket, hogy el se akartam jönni onnét. Ma is úgy érzem, hogy oda hazamegyek.

– Nemrég járt ott, sőt díszpolgára is Órtilosnak!

– Nagy megtiszteltetés ez a cím, amelyet 2009-ben kaptam, hát azért mentem el az idén is a Szent Mihály-napi búcsúra. Ott három búcsú van: Orbán-napi (a szőlő miatt), Anna-napi (ami a legnagyobb búcsú nyáron) és a Mihály-napi (Szentmihályhegy okán). A határ túlsó oldalán van Légrad, melynek vasútállomása és környéke Trianon után itt maradt. 1948-ban lett Órtilos a neve. Mára olyan eleven kapcsolat alakult ki a két oldal között, hogy reggel kilenctől este kilencig hajó jár a Dráván és százával jönnek

Horváth Sándor

G. Szabó Zoltán

M. Kozár Mária

a horvát zarándokok a szentmihályhegyi (légrádi) templomba, na meg sörözni. Azért is, mert régen nekik itt ezer vagy még annál is több hold szőlőjük és gyümölcsösük volt. 1949-ben a Rákosi–Tito féle „haragszomrád” idején lezárták a határt: a szőlőt, a gyümölcsösöket benőtte a gaz, meg az erdő, még a téeszek sem hasznosították. Ezért járnak olyan nagy szeretettel odaátról rokonnézőbe, megkeresni a nagyapáik földjeit, pincéit. Látszik, hogy érzelmileg is össze vannak kötve a szálak. Ennek így kell lenni a közös határ mentén. Egymás megbecsülésének példája Órtilos.

– *Vándortanítóból, hogyan lett végül néprajzkutató?*

– Később százhusz diákunk lett – felső tagozatosok is –, és voltunk rájuk hárman tanítók. Amikor a felsősöket körzetesíteni akarták, olyan igazgatónak lettem volna a beosztottja, akivel nem nagyon értettük meg egymást. Mondtam akkor, ha Órtilos-Szentmihályhegyről kimozdulok – mert hát ez egy nagyon szép hely, az ablakomból ellátni egészen a varasdi hegyekig –, meg sem állok Budapestig. Szentmihályhegyen akkor még mindenki beszélt horvátul: volt, aki nem is tudott magyarul. (Manapság pedig már nincs, aki horvátul tudna a Bolhón, Babócsán, Berzencén, Vízváron. Csak a Mura menti horvát falvak tartják magukat.) Ott kaptam kedvet a horvát kutatáshoz, hallatlan gazdag mondaviláguk és igen izgalmas dallamanyaguk van. Tessék elképzelni! Fiatalember voltam a faluban, szomszédom nincs, csavarogni sem lehetett, se villany, se kocsmá nem volt a településen. Este rám szakadt az egyedüllét, ilyenkor meglátogattam a családokat, érdeklődtem a gyerekekről. E találkozásoknak mindig hosszú-hosszú mesélés lett a vége. Egy idő után tudták rólam, hogy lejegyzem ezeket a történeteket, így már felkészülten vártak. Ezért került elő a sok hiedelemanyag. Másnak nem mondták volna el, hiszen abban az időben babonáság címén hivatalosan üldöztek minden hiedelmet. „Tanító úr, magában megbízunk. Ugye nem mondja el senkinek? Üljön

le velem!” – és máris mesélni kezdtek. Volt annak a Szentmihályhegynek egy titkos nyelve is, ez volt a „huškanje” (irodalmilag mást jelent, magyarul hujjogtatást). Magas torokhangon küldtek az emberek egymásnak üzenetet, még akkor is, amikor eljöttem onnét. Sokáig nem értettem a jelentését, azt hittem, hogy ez a jókedv jele, vagy csak valaki beivott, de ennek komoly jelentése volt és még a határon túl is megértették. Így történt aztán, hogy Órtilosról jelenttem meg három könyvet az Órtilos népmesék, az Órtilos hiedelmek és mondák kötetét, a harmadik pedig az Órtilos cigány népmesék lett. Ezek révén ott maradtam közöttük még tizenhat évig.

– *Tanulmányait részben Újvidéken folytatta...*

– Ez egy furcsa történet. Heten voltunk testvérek. Már csak én maradtam egyedül a családból. Volt egy nagynénim, akinek nem született gyereke. Ő hívott, hogy segít nekem, mert nem tudtam volna középiskolába járni. Elmentem hozzá, beíratott az újvidéki Tanítóképzőbe. A háború alatt eljöttem a menekülőkkel, aztán vissza kellett mennem, ott éltem megint 1945-től ’46 februárjáig, amikor, mivel nem volt rendben az útlevelem, vagy tán nem is volt, nem emlékszem, el kellett hagynom Jugoszláviát. Így kerültem Pécsre és itt fejeztem be a tanulmányaimat. A doktorit pedig, sőt az egyetemet is levelező úton Szentmihályhegyről végeztem. Reggel tanítottam, délután vonatra ültem, éjjel utaztam, másnap reggel Pesten vizsgáztam, aztán megint vissza. Keserves volt. Hála Isten, túl vagyok rajta! A Zselicet kutattam éppen, a szülőföldem helyét, ott is a cselédek életét, amely végleg befejeződött. Utána mondták, hogy ebből a témából jó lenne doktorálnom. Ortutaynál, Hadrovicsnál és Benkő Lorándnál „summa cum laude” végeztem. A néprajztudomány felé indultam el.

– *Honnan ered a horvát nyelv szeretete?*

– Ha a családomat vizsgálom, nagyanyám volt horvát, aki ugyan a családban már a gyerekeivel nem így beszélt, de ha dühös volt, szidott minket, s

A sokszínű, soknemzetiségű köszöntő műsor néhány pillanata: Alexov Predrag szerb harmonikás, a Pilisszentiváni Német Nemzetiségi Asszonykórus, a szlovák Glück-duó Pilisszentkeresztről

Készül az interjú a Croatica Rádió részére, Gohér Krisztina beszélget az ünnepelttel

akkor előjött a horvát. Éreztük a gyökereket. Engem mindig vonzott és ma is rajongója vagyok a horvát kultúrának és a sorsom is úgy alakult, hogy mindig valamilyen kisebbséggel együtt, kisebbséghez közel éltem. A néhány éves újvidéki életem során magam is megtapasztaltam a kisebbségi létet, csak a másik oldalon.

– Négy évig a Budapesti Kölcsey Gimnáziumban is tanított, majd a délszláv szövetség osztályvezetője lett.

– Nagy törés volt ez, mert én a falusi gyerekhez voltam szokva. Itt mások voltak a fiatalok, nem igazán éreztem jól magam. Ekkor hívtak a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségéhez, Sztevanovity Milutinnak köszönhetően. Tudott dolog volt, hogy 1961-ben minisztériumi rendelettel bezártak minden nemzetiségi iskolát. Ekkor a nemzetiségek, éppen a délszlávok, feszegetni kezdték ezt a problémát. Mivel a tanítóik be voltak zárva, nem mertek a kérdéshez hozzányúlni, elfogadták ezt a rendeletet. És akkor Sztevanovity azt mondta, te tudod, mit jelent a másik oldalon lenni kisebbségben, a nyelvet is bírod valamennyire, gyere, állj közénk!

Te foglalkozol majd az iskolák helyreállításával, ez lesz a feladatod. Elöttem ezzel még jobban kitárult a világ. Fárasztó volt, Dékittyel, Zsuzsittyal, Gyurokkal állandóan úton voltunk, hol Nyugat-Magyarországon, Szentgotthárd környékén, hol Battonyán, aztán a Duna melletti bajai bunyevácoknál vagy éppen a Dráva mentén. Megismertem sok remek embert. Ez a mai napig hatalmas érték a számomra. Amerre jártunk és módunkban állt, segítettünk. Na persze, én mindjárt néprajzi gyűjtéseket is végeztem, éppúgy, mint vándortanító koromban. Négyévi „terep munka” után az Oktatási és Művelődési Minisztériumba kerültem, ahol több mint két évtizedet töltöttem el a Nemzetiségi Osztályon. Egyre bővült a munkaköröm: a nemzetiségek oktatása, kultúrájuk ápolása lett a feladatomban. Az országban akkoriban az egyetlen, nemzetiségekkel foglalkozó osztályon összesen öten dolgoztunk (az ötödik a titkárnő volt). Ekkor került előtérbe a helységek és intézmények kétnyelvű feliratozása, a gyermek anyanyelven való bejegyzése a hivatalos okiratokba és a többi fontos dolog. Természetesen a Központi Bizottságnak voltak utasításai, amiket be kellett tartani, de azok

mellett sikerült kiharcolni, hogy anyanyelvi tankönyveket hozzunk be, s hogy az anyaországokban is továbbtanulhassanak a gyerekeink. Ezek mind fontos lépések voltak a nemzetiségek életében.

– *Nyugdíjazása előtt két évig a Magyar Rádió munkatársaként is dolgozott.*

– Igen. A Külföldi Adások Főszerkesztőségében, a horvát nyelvű rovatban, ahova Horváth Ágnes kolléganóm hívott, aki már akkor is sokszor tolmácsolt hivatalos küldöttségeknek. Sokat volt távol, de a műsornak rendszeresen mennie kellett. A szerkesztőségben még Sokcsevits Mátyás és Karagity Mihály dolgoztak, ők tudták igazán a horvát nyelvet. Én beugróként dolgoztam, persze nem a mikrofon előtt, inkább a hanganyag és a szöveg stilizálásával, valamint a műsorok adminisztrációjával foglalkoztam. Érdekessége a dolognak, hogy a szerkesztőségben mindenkinek volt álneve. Gondoljunk csak arra, hogy akkor zajlott a délszláv háború. Én például a „Jagodić” nevet használtam a műsorban. Ez az időszak is érdekes tapasztalatokat hozott számomra.

– *A Magyarországi nemzetiségek néprajzi kötetei sorozatának elindítása is az Ön nevéhez kötődik, hiszen 1993-tól 2010-ig a tanulmánykötetek főszerkesztője volt.*

– Ez egy fontos szakasza az életemnek, hiszen mindig is néprajzosnak tartottam magamat. Tudni kell, hogy Trianon után beszüntettek minden anyanyelvi nemzetiségi kiadványt. A 60-as évek végén ez a tendencia kezdett feloldódni. A Magyar Néprajzi Társaságon belül 1972-ben alakult meg a Nemzetiségi Szakosztály, amelynek kezdeményezésére 1975-ben megjelent a nemzetiségi néprajzkötet-sorozat 1. száma. Ekkor még csak a német, szlovák, román és az úgynevezett délszláv – szerb, szlovén és horvát – nemzetiségeknek jelent meg egy-egy kötete, anyanyelven. Ezt Békéscsabán, az első nemzetközi néprajzi konferencián is bemutatták a szakmának. A kötetek kiadását, valamint az ötévenkénti konferencia megrendezését akkor még, egészen 1990-ig az állami költségvetés támogatásával tudtuk megvalósítani. A nemzetiségi néprajzi tanulmánykötetek kiadásában 1990-93 között új keletkezett, szinte semmi sem jelent meg a nemzetiségek nyelvén. A Nemzetiségi Törvény megszületésével, 1993-ban azonban újabb lendületet vett a kiadás, de ekkor már a tizenhárom nemzetiség közül (az ukránokat kivéve) valamennyi saját kötetet jelentetett meg évente. Így 2010-ig, gondozásom alatt, közel 140 nemzetiségi néprajzi tanulmánykötet jelent meg.

– *A mai napig igen aktív, publikál, lektorál, segíti az egyetemistákat.*

– Nem unatkozom, van mit csinálnom, de akárhányszor kihúzom az íróasztalom fiókját, mindig szomorú leszek. Istenem, ez már nem fér bele az életembe, már nem lesz időm megcsinálni. Itt van például a lukafai üvegyár története, ez most a kedvencem, mert Zsolnay-vonatkozásai vannak... Meg

azon a vidéken is születtem, kötődöm a témához. Ez készült el most, de bővitem, tervezem a folytatását. Lektorálom, adatokkal egészítem ki a Csurgói járásból Hortobágyra kitelepítettekről szóló tanulmányt. Szakdolgozatokhoz adok témajavaslatokat fiataloknak. Tehát van munkám.

– *Számos kitüntetés viselője, mint például a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje, vagy a Magyar Kultúra Lovagja. Hogyan élte meg ezeket az elismeréseket?*

– Tessék elhinni, nem a kitüntetésekért csináltam, nem szeretem magam a középpontban látni, megvillogtatni. Adták, én elfogadtam. Büszke vagyok mindkettőre, a Kultúra Lovagja címet egy civil szervezettől kaptam, ami külön elismerést is jelent számomra. Ahonnan én jöttem, onnan nagyon hosszú volt az út – mondhatni úgy is, hogy a gondviselés – vezetett ideig. Hiszen elkallódhattam volna már ott, abban a lehetetlen világban. Gyönyörű hely az a Sasrét, de nem azoknak, akik ott cselédeskedtünk. A kitüntetések is üzenetek, ugyanúgy, mint ezek az apró tárgyak, főleg kerámiák Szentmihályhegyről. Értékkel bírnak. Itt van ez a lakócsai szötesből készült párna, vagy kásádi futó. Nem utolsó sorban kötődést is jelentenek számomra.

– *Hogy ítéli meg a hazai horvát közösséget?*

– Úgy szoktam fogalmazni, „ja sam među našima”, tehát én a mieink között vagyok, akikhez annyira kötődöm. Szomorúan látom a fogyást, amit hallottam, s magam is tapasztaltam: Felsőszentmártonban például az iskola udvarán a gyerekek már csak magyarul beszéltek, pedig ez egy igazi horvát falu. De van nagyon sok reményt keltő dolog is: ha Murakeresztúrt vesszük, amely település szoros kapcsolatot épített ki a horvátországi Kotoribával. A gyerekek értéknek látják a nyelvet, mert ott rögtön használni is tudják, ha vendégségben vannak. Talán ez ösztönző lehet. Ami pedig a gazdasági kapcsolatokat illeti, nincs elég jó tolmácsunk. A mi gyerekeink ingyen kapják a hazai értékeket, sajnálom, hogy sokszor nem becsülik, legyintenek. Elszomorított az is, hogy a szerb és horvát eredetű bunyevácok megint izolálódni akarnak. Egy népcsoportnak az ilyenfajta kettéválás a halálát jelenti. Ha már említette a kitüntetések, a kötődést, a születésnap ünnepséget, ne feledkezzünk meg a nyugdíjas napok végéről sem! A nehezen már túl vagyok. Amikor megkaptam a Díszpolgári címet Órtilos-Szentmihályhegyen – de már előtte is –, elhatároztam, hogy itt akarok végöss nyugalomra térni. A legnehezebb időket itt éltem meg fiatalon, hova menjek? Oda készülök. Az említett Szent Mihály-napi búcsún, egy túlsó oldalról ájtott horvással beszélgetek, s kérde: nem maga az az Epörjes? Láttam a sírját, ez hogy van?!

– *Még sok, erőben, egészségben megélt dolgozó évet kívánunk!*

Pavlekovics András